

VARAVĪKSNE

Nosaukums *varavīksne*, arī *varavīksna* 'optiska parādība atmosfērā – daudzkrāsains loks, kas novērojams, saules stariem lūstot ūdens pilienos' ir latviešu literārās valodas vārds (LLVV VIII 296; arī hidromet. termins HTV 319; angļu *rainbow*, v. *Regenbogen*, kr. *paḍyza*).

Ar nozīmju niansēm reģistrēti atbilstošie atvasinājumi: adj. *varavīksnains* 'tāds, kas ar savu daudzkrāsainību atgādina varavīksni' (ME IV 484, no rakstu avotiem), *varavīksņains* 't. p.' (LLVV VIII 296), *varavīksņots* (LLVV) un verbs *varavīksņot* ('regenbogenfarben schimmern' ME IV 484).

Mūsdienu izloksnēs nosaukums *varavīksne* ir plaši sastopams, taču vietumis, īpaši Latgalē, raksturīgāki ir citi nosaukumi, – daži no tiem fragmentāri atspoguļo senus, mītiskus pasaules priekšstatus.

Latviešu tautas ticējumos varavīksne simbolizē strīdu starp Dievu un Velnu (*Sensenos laikos .. par sauli valdnieks bijis Dievs, bet lietus valdnieks atkal Velns ..* LTT IV 1910). Saistījumā ar kristīgo ticību *viršējais, tumšākais varavīksnes loks nozīmē veco derību, apakšējais – jauno derību* (Plāņos. LTT IV 1911).

Uz varavīksni, līdzīgi kā uz mēnesi, nedrīkst rādīt ar pirkstu, ja to dara, seko sods (nosper pērkons u. tml., sk. LTT IV 1912, 1913).

Varavīksni iztēlojas gan kā garu stobru (Pustiņā), gan arī kā raibu govī (Gaujienā), kas dzer, sūc ūdeni; tā velk ūdeni no zemes ar savu piedurkni (*piedrokni* Asūnē, sk. LTT IV 1912), pat cilvēku var uzvilkt gaisā (Kuršu kāpās, Nīcā, Raunā u. c. LTT IV 1911).

Pēc varavīksnes prognozē laikapstākļus un ražu (*Ja pēc gaŗāka lietus vakarā redzama varavīksne, tad būs jauks laiks. Dolē; Ja varavīksne dzeŗ upē, tad gaidāms lietus. Vecpiebalgā. LTT IV 1912; Ja pirmā varavīksne atspulgo ar zaļu krāsu, tad būs raŗa uz kvieŗiem; bet ja atspulgo dzeltāna, tad raŗa uz mieŗiem. Nogalē. LTT IV 1911).*

Varavīksnes nosaukumi saistījuŗi arī J. Endzelīna uzmanību – 1929. gadā publicēts viņa raksts *Lettische Regenbogennamen* par varavīksnes nosaukumiem latvieŗu valodā, kurā salīdzināŗšanai doti arī radniecīgi apzīmējumi lietuvieŗu valodā¹ (sk. DI III₁ 494–497). Nereti J. Endzelīna minētie varavīksnes nosaukumi fiksēti tikai latvieŗu 19. gs. vai 20. gs. 1. puses avotos (U 1872, ME, EH), bet nav atzīmēti vairs *Latvieŗu valodas dialektu atlanta* materiālu vāķumos (sk. LVDA 84. k., 192–195; karti un komentārus sagatavojuŗas N. Jokubauska un B. Laumane).

Nosauķumam *varavīksne* izloksnēs ir vairāķi intonatīvie varianti: *varavīksne* reģistrēta, piem., Cīravā, Ulmalē (*varavīksneŗ vi-sāds krāss, daŗreŗŗ tā uzvēķķ liēt, daŗreŗŗ nuovēķķ pruōjēŗm*), Zvārdē; parasti nosauķums atzīmēts ar lauzto intonāķiju –

¹ Par varavīksnes nosauķumiem lietuvieŗu izloksnēs sk.: Rokaitē B. Vaivoryķŗtēs pavadinimai lietuvīķ kalbos tarmēs // *Lietuvos TSR Mokslū akademijos darbai*. Vilnius, 1963. – Ser. A. – 2 (15). 275–279; par izplatību lietuvieŗu izloksnēs sk. arī LKA I 105. k.

varavīksne, piem., Aizputē, Basos, Ērgemē (*varavīksne ūdeni puņpējuot nuo ezera, liētus būšuot, tâ jàu vęci cilvēki sacija* ĒIV III 673), Ozolniekos, Valgundē (*ka var^avīksne parādas, ta rītâ būs liētaīns laiķs*), Vidrižos (sk. arī ME IV 483, EH II 759).

Kurzemē nosaukums bieži pierakstīts ar **-r-**: *vařavīksne*, piem., Aizputē, Dunalkā (*vařavīksn^e – tas nuo ūdeņplūd laiķim, ta Diēs piē debesim̄ licⁱs pa zīmⁱ, ka nuo ūdeņ^a vaī nemaītâs, bet tig nuo uguņs*), Jūrkalnē, Klosterē, Rucavā (*nuoīēt vařavīksne, sadzeř ūdeni, nu vaīr liētus nebūs*).

Pamatvārda morfoloģiskais variants *varavīksna* (LLVV VIII 296, *pareti*) izloksnēs sastopams ļoti plaši: Kurzemē (piem., Īvandē, Lutriņos, Tadaikšos), Zemgalē (piem., Dobelē, Rubā, Šķibē, Vecsvirlaukā), Vidzemē (piem., Rankā, Smiltēnē), kā arī Latgalē (Dagdā, Kārsavā, Rundēnos, sk. LVDA 194).

Blakus nosaukumiem *varavīksne*, *varavīksna*, *vařavīksne* u. c. tiek lietotas arī saīsinātas formas *varvīksne*, *varvīksna*, piem., Stendē *vařvīksne* Mund. St. I 103) u. tml. (LVDA 195).

Formas ar **r** radušās tautas etimoloģijā, saistot nosaukumu *varavīksne* ar vārdu *vařš* (sk. DI III₁ 494, LEV II 486); šādu skaidrojumu devis jau K. Fīrekers: *vařa vīksne* 'Regenbogen', *à vařš et vīt. aliud vero est* (F II 516).

Rakstu avotos nosaukums minēts jau 17. gs. (sal. *varavīksne* Phras. 1638, 379; *vařa vīksne* F I 304, *vař-vīksne* Lj. 1685, 346).

Tradicionāli uzskata, ka vārds *varavīksne* (sal. liet. *voverýkštis*, *vaivórykštē*) radies ar metatēzi no **vavarīksne* resp. **vavarīkste*, kam pirmajā daļā **vavar-* ir reduplicēta *v e r b ā l ā* sakne **uer-* 'griezt, liekt'; sufiksāli atvasinātais vārds sākotnēji apzīmējis izliekumu, loku (sīkāk par etim. sk. DI III₁ 494–496, ME IV 484, LEW 1185, LEV II 486). „Kad .. pirmnozīme runātājiem vairs nebija izprotama, tie ir sākuši to dažādi pārveidot ..” (J. Endzelīns DI III₂ 406).

Lībiskajās izloksnēs nosaukumu lieto vīriešu dzimtē: sal. *varavīksnis* Ainažos, Mazstraupē (pārejas izloksne; EH II 757), Salacā; *varvīksnis* Duntē, Ipiķos, Svētcimā (*paska, kâc liēls vařvīksņc, būs liēts!*), Tūjā, Umurgā; *vařvīksnis* Lubezerē, Nogalē (LVDA 195), no kā laikam aizgūts arī līb. *varvīkš* 'Regenbogen' Salacā (< latv. *varavīksne* Ket. 472). Tā kā sieviešu dzimtes aizstāšana ar vīriešu dzimti vērojama visās lībiskajās izloksnēs (Latv. dial. 150), minētās formas uzlūkojamas par regulārām. Līdz ar to jāatzīst, ka latviešu valodā lielākā daļa *varavīksnes* apzīmējumu

ir sieviešu dzimtes vārdi (izņemot dažus nosaukumus Latgalē, piem., *dardadzis*, *dardags*, *dieva luoks*).

No pamatvārda ar piedēkli **-en-** atvasinātais nosaukums *varavīksnene* sastopams Dundagā (sal. līdzīgus atvasinājumus *ābelcene* 'ābele', *dēlene* 'dēle' Ziemeļkurzemē, sk. LVDA 1., 33. k.).

Galvenokārt Kursā blakus nosaukumam *var(a)vīksne*, *var(a)vīksne* reģistrēti arī *varavīkste*, piem., Īvandē, Turlavā un Sventājā Lietuvā, *varvīkste* Alsungā, Smārdē, *varvīksts* Ugālē (ar *-i-* FBR VII 23; patskanis saīsināts neuzsvērtā zilbē), *vařavīkste* Gudeniekos, Lažā, Matkulē, *vařvīkste* Smārdē, Snēpelē, Zirās (LVDA 195), kas ir sinonīmi atvasinājumi (piedēkļi **-kst-** un **-ksn-** mijas arī citos vārdos, sal., piem., *žebēkste*, *žeberksne* 'zebiekste', sk. Lgr. 354; *vīrieksne*, *vīriekste* 'vīgrieze', sk. LVDA 70).

Nosaukums *varvīkse*, kas sastopams Vārvē (blakus *vařvīksne*) un Zvārdē, iespējams, radies fonētiski: līdzskanis **n** mēdz zust vairāku līdzskaņu kopā (Latv. dial. 191; sal. arī *vīdrieksne* un *vīdrieksis* 'vīgrieze' Vaiņodē LVDA 68).

Līdzās nosaukumam *varvīksne* variants *varvīšne* Ārlavā ir vai nu arhaisms (sal. *varavīžne*), vai arī radies ar **k** zudumu (par pretēju parādību latviešu izlokšnēs – **k** iespraudumu **s** priekšā – sk. Latv. dial. 99, 100, 193).

Nosaukumi *varvīgzne* Aizputē un *varavīžne* Rāvā, iespējams, radušies blakus pamatvārdam *varvīksne* resp. *varvīšne* un skaidrojami ar balsīgu un nebalsīgu troksneņu miju (sal., piem., *zebirgzde*, *zebirkste* 'zebiekste'²). Taču, pieļaujams, ka nosaukums *varvīgzne* radies ar līdzskaņa **g** iespraudumu, sal. *varavīžne* (līdzskanis **g** tiek iesprausts **z** priekšā, sk. Latv. dial. 100).

Dažkārt fonētisko vai morfoloģisko pārveidojumu secība nav droši nosakāma, piem., vārdā *vařavīga* 'varavīksne', kas atzīmēts Valtaiķos (ME IV 483). Latviešu valodā ar piedēkli **-īg-** darināti vairāki substantīvi, piem., *bezdelīga*, *lakstīgala*, taču parasti ar šo piedēkli atvasina adjektīvus (sk. Lgr. 369–371). Nosaukumu *vařavīga* var uztvert arī kā salikteni, jo latviešu izlokšnēs ir vārds *vīga* 'augu stīga, vīte' Drustos, Dzērbenē, Lenčos u. c. (sal., piem., *apiņu vīga*; tā pamatā laikam verbs *vīt*, sk. ME IV 635).

Iepriekš analizēto nosaukumu sakarā vērā ņemama J. Endzelīna norāde par varavīksnes nosaukumu iespējamu saistību ar augu resp. koku vārdiem, piem., *īgauņu* valodā varavīksnes

² Sk. Laumane B. Zebiekstes nosaukumi latviešu valodā // *Latviešu valodas kontaktu pētījumi*. Rīga, 1987. – (186.–198.) 192. lpp.

apprakstošais nosaukums ig. *üle-ilma-pihlakas* (poētisms, Wied. 812) saistīts ar pīlādzi (ig. *pihlakas* 'pīlādzis'; sk. DI III₁ 495). Te vietā atgādināt arī latv. *vīksna*, *vīksne* 'Ulmus' etimoloģijas skaidrojumu: „Koks ieguvis savu nosaukumu sakarā ar labi lokāmo koksnī, kas senāk lietota riteņiem, zirgu lokiem un citiem priekšmetiem” (sk. LEV II 528). Līdzīgu iespēju vārdā *varavīksne* pieļāvis K. Karulis: „Iespējams, ka vārda otrā daļā nav tikai atvasināšanas piedēkļi, bet jau izsenis te bijis kāds apzīmējums, radniecīgs vārdiem *rīkste* .. Vārda otrā daļā varēja būt arī *vīksne* (apv.) 'stīga'.” (LEV II 486)

Saistījumā ar varavīksni koks resp. pīlādzis, vīksna u. c. simbolizē mītisko Pasaules koku, kas plaši atspoguļots arī latviešu tautasdziesmās, piem.:

Šorīt agri saule lēca
Sarkanā kociņā;
Jauni puiši veci tapa,
To kociņu meklēdami.

Alsungā (BW 33786, 5); varianti Kuldīgā, Lutriņos u. c.

Aiz kalniņa ezariņš,
Aiz ezara ozoliņš,
Saule kāra vainadziņu,
Pērkons savu zobentiņu.

Tirzā (BW 33742, 1)

Jāpiebilst, ka K. Karuļa minētais vārds *vīksne* 'augu stīga, vīte' reģistrēts Jaunaucē (sal.: *tautas tiltu pataisīja nuo apiņu vīksnūtēm* BW 13640, 3), – plašāk ar šo nozīmi sastopams apv. *vīkne*, tā etimoloģiju valodnieki atvedina no vārdiem *vītne* un *vīt* (sk. ME IV 636).

Interesanti, ka vārdu *varavīksne* un *vīt* savstarpējo sakaru uztvēruši jau 17. gs. leksikogrāfi K. Fīrekers un J. Langijs (sal., piem., Langija skaidrojumu: „Vom **Wih**t komt her **War**ř'**wieks**ne, der Regenbogen, – welches Wort heist eigentlich ein Ding mit Gewalt in ein ander geflochten..” Lj. 1685, 345, 346).

Mūsdienu valodas aspektā uz netiešu saistījumu ar augiem varavīksnes nominācijā norāda nosaukumi ar komponentu *-rīkste* (latv. *rīkste* 'tievs, lokans koka vai krūma zars, parasti bez lapām', sal. liet. *rýkštė* 't. p.', atvasināts no verba **rīst* 'siet' LEV II 122).

Varavīksnes nosaukums *vařarīkste* līdz šim atzīmēts tikai Lietuvas pierobežā Rucavā; vistuvākās atbilstmes tam ir ar lietuviešu apvidvārdu *voverykštė*, ko sastop ap Skodu, Telšiem, Akmeni un citur Lietuvas ziemeļrietumos (sk. LKA I 105. k.). Pēc tradicionālā uzskata, kā jau minēts, lietuviešu valodā varavīksnes nosaukumā, piem., liet. *vaivorykštė* formants *-ykštė* asociējies ar liet. vārdu *rykštė* (resp. latv. *rīkste*, sk. LEW 1185). Lietuviešu izloksnēs ir vēl citi ar vārdu *rýkštė* veidoti varavīksnes nosaukumi, piem., *dangaūs rýkštė*, *diėvo rýkštė*, *malónėš rýkštė* (sk. LKA I 181), burtiski 'debesu rīkste, dieva rīkste, žēlastības rīkste', kuri atspoguļo ar kristietību saistīto pasaules uzskatu un kuros *rīkste* (resp. varavīksne) ir Dieva visvarenības un

bardzības simbols (par līdzīgiem varavīksnes nosaukumiem Eiropas tautu valodās sk. ALE I 7).

Jāpiebilst, ka šim simbolam varētu būt arī dziļākas saknes, tad tam sakars ar baltu mitoloģiskajiem priekšstatiem, sal.:

*Dieva dēls ganos gāja,
Zelta rīkste rociņā.*

BW 33760

Rīkste piederas arī Saules meitai, jo viņa ir govju gane (BW 33971, 2 Lubānā). Rīkstes sinonīms *pīcka* 'pātaga; žagars' (sk. LLVV VI₁ 622) minēts arī latviešu buramvārdos:

*Krustam situ vara pīcku
Uz pelēku akmentiņu,
Lai tā rūc tautu dēls,
Kā pelēks akmentiņš.*

Gaujienā (BW 34126)

Kuršu kāpās reģistrētie nosaukumi *āra rīkste* (*āra rīkstę* Pl. Kurs. 48), *ārarīkste* (*Cit vis sak, ka ārarīkste raun ūden iekšā*. LTT IV 1911; sal. *arerīksts* Kur. W. 23) laikam ir pārņemti no lietuviešu valodas; sal. liet. apv. *oro rýkštė, orārykštė* u. c. Klaipēdas novadā (sk. DI III₁ 496, LKŽ VIII 1012, LEW 1185), burtiski 'debesu rīkste'.

Atbilstošo vārdu – latv. *ārs*, liet. *oras* – varavīksnes nominācijai piemērotās nozīmes, piem., 'gaiss; debesis', ir sekundāras. Tās izveidojušās semantiskā attīstībā no sākotnējās nozīmes 'artā zeme, lauks, tīrums': sal. liet. *oras* 'gaiss; ārs; debesis; meteoroloģiskais laiks; vieta ārpus telpām' (LKŽ VIII 1011, 1012), latv. *ārs* 'vieta ārpus telpām; ārpose; *poēt.* tīrums; klajums; iekopta zeme' (ME I 239, LLVV I 318; sīkāk par vārda *ārs* etim. sk. LEV I 76).

Savukārt kursenieku *ārarīksne* (*Ārarīksne dzer ūdeni kā truba*. Kuršu kāpās, sk. LTT IV 1911) darināts ar piedēkli *-ksn-* kā latv. *varavīksne* (par piedēkļu *-ksn-* un *-kst-* miju sk. iepriekš).

Motivācijas ziņā neskaidri ir varavīksnes nosaukumi *dardadze, dardedze* un to varianti, kas sastopami galvenokārt Latgalē un Augšzemē, retāk Vidzemē, bet Kurzemē sporādiski.

17. gs. leksikogrāfs G. Mancelis blakus nosaukumam *varavīksne* minējis vārdu *dardedzis* (Phras. 1638, 379), kam J. Langijs devis piezīmi, ka Kurzemē šo nosaukumu nelieto („... aber in Khurland nicht gebräuchlich” Lj. 1685, 346). Savos darbos to nemin ne Kurzemes un Zemgales leksiku zinošais K. Fīrekers, ne arī Rīgas mācītājs K. Elverss (sal. *Regenbogen, vara vīksne* Elv. 1748, 220), bet G. F. Stenders un K. Ulmanis norāda, ka vārds *dardedze* pazīstams Augšzemē (St. 1789 I 34, U 1872, 43). Mūsdienās vārds *dardedze* kļuvis par poētismu, bieži izmantots dzejā (LLVV II 261), tas arī izskaidro vārda ienākšanu Kurzemē.

Vārda *dardedze* etimoloģija nav īsti skaidra; ir vairāki cilmes skaidrojumi.

Par nedrošu J. Endzelīns savulaik atzina A. Leskīna izvīrīto varavīksnes nosaukuma *dardedze* saistījumu ar krāsas adjektīvu apv. *dards* 'raibs' (U 1872, 43, bez vietas norādes; ME I 439; sal. arī apv. *dārks* 't. p.' Bērzaunē, Ļaudonā, Vecpiebalgā ME I 448, arī Cesvainē, Praulienā EH I 312; piem., *dārka ķēve* Vecpiebalgā, *dārķis* 'raibs zirgs' Bērzaunē ME). Vēlāk *Latviešu valodas gramatikā* šis saistījums akceptēts: *dardedze* jeb *dardadze* ir atvasinājumi ar piedēkli *-g-*, kura priekšā mēdz būt arī kāds patskanis (sk. Lgr. 368).

Interesanta ir J. Endzelīna dotā hipotēze, kas pamatojas uz indoeiropiešu mītiem par Pasaules koku. Iespējams, nosaukums *dardedze* atvedināms no **darvdedze* (v zudums aiz *r* ir parasts), ņemot vērā 19. gs. avotā fiksēto vārdu *darva* 'varavīksne' Cēsīs (U 1872, 43), kam sākotnējā nozīme bijusi 'debesu koks' (sal. slāvu **dervo* 'koks' DI III₁ 497, ME I 439). Tādā gadījumā nosaukums **darvdedze* ir saliktenis, kam otrā daļa saistāma ar verbu *degt*.

Jāpiebilst, ka šādu varavīksnes nosaukuma *darvdedze* skaidrojumu balsta arī kaimiņtautu mitoloģiskie priekšstati par degošo Pasaules koku, piemēram, somu mitoloģijā to dēvē par „degošo ozolu” resp. degošo koku (sk. Haavio 386); motīvu par Pērkonas sasperto „zelta ozolu (ozoliņu)” plaši atspoguļo arī latviešu dainas (sk. BW 34047, 1–17).

K. Karulis iepriekš minētiem cilmes skaidrojumiem pievienojis vēl vairākus savējos: pirmkārt, nosaukuma *dardedze* < **dardzede* (< **dargete* vai **dargedē*) pamatā var būt adj. **dargs* / **dergs* 'ļoti mitrs, lietains' (sal. liet. *darganà* 'slikts, lietains, auksts laiks', *dargùs* 'lietains; nejauks, nelāgs' LKŽ II 282, 285, LEV I 200).

Šajā gadījumā varavīksnes nominācijā izmantots savstarpēji saistīto dabas parādību (īpatnību) apzīmējums (piem., ar vārdu 'krusa' ir motivēts varavīksnes nosaukums *градовница* krievu izloksnēs, sk. Даль IV 8; ar vārdu 'ūdens' motivēti varavīksnes nosaukumi sastopami Baltijas jūras somu valodās, sk. ALE I 8).

Otrkārt, nosaukumu *dardedze* K. Karulis saistījis arī ar Narevas baltu (jātvingu?) vārdu *argikas* 'varavīksne', ko atvedinājis no baltu saknes **ark-/*arg-* 'loks'; latviešu valodā līdzskanis *d* vārda sākumā radies citu leksēmu ietekmē vai kontaminācijā (sk. LEV I 200, 201). Lai gan semantiski līdzīgi motivēti varavīksnes nosaukumi plaši sastopami dažādās valodās (par to sk. tālāk), tomēr K. Karuļa skaidrojums nepārliecina, jo baltu valodās nav apelatīva **arka* / **arga* 'loks'. Pieļaujams gan, ka Narevas baltu vārdā *argikas* 'varavīksne' zudis *d* vārda sākumā, tad **dargikas* saistāms ar augšzemnieku *dardacis*, *dardedze*.

Mūsdienu latviešu literārās valodas vārddarināšanas aspektā nosaukumus

dardadze, *dardedze* un to variantus var apvienot grupās pēc formveidojošām pazīmēm neatkarīgi no tā, vai tie ir salikteņi vai atvasinājumi. Varianti *dardace*, *derdedze*, *derdecis* u. c., šķiet, atspoguļo augšzemnieku izlokšņu īpatnības – saknes un piedēkļu vokālisma kvalitātes maiņu (patskaņa *a*, *ā* palatālā pārskaņa atzīmēta gandrīz visās Vidzemes sēliskā novada izloksnēs, sk. Latv. dial. 276, 277, VSI I 22, 23, II 45), kas nereti apgrūtina vārda pamatformas noteikšanu.

Nosaukumi ar *-ag-* resp. *-eg-* (palatālo patskaņu priekšā *-adz-* resp. *-edz-*, sk. Lgr. 368): *dardadze* reģistrēts Aucē (ME 459), Līvānos, Nirzā (EH I 308); Varakļānos, Viļānos (DI III₁ 497); *dārdedze* Skaistā, Vārkavā; *dardadzis* Aizkalnē (ME), Maltā, Tilzā (DI III₁ 497); Asūnē, Dvietē, Kalupē, Naujenē, Višķos; *dārdags* Nīcgalē; *dardedze* Bebreņē, Kalsnavā (ME); Krustpilī, Lubānā, Preiļos, Rudzētos (EH I 308); arī Saikavā (*Dardedze izdedzina gaisu uz sausiem laikiem*. LTT IV 1912), Skrīveros, Slatē (nosaukums lietots senāk, LVDA 193); *dardedzis* Sātiņos (EH).

Daži nosaukumi atspoguļo patskaņa *a* pagarinājumu *r* priekšā (par patskaņu pagarinājumu skaneņu priekšā sk. Latv. dial. 63, 152, 173, 287–289; VSI I 18, 19, II 35): *dārdadzis* Bebreņē, Līksnā (EH); *dārdedze* Sērenē (EH I 311) un Rudzētos, bet *dārdedze* Vērgalē (EH), *dārdedzis* Naukšēnos (ME I 447).

Savukārt ar patskaņa *a* pārskaņu palatālo patskaņu priekšā skaidrojams nosaukums *derdedze* Bērzpilī (DI III₁ 497), Krustpilī, Lubānā (ME I 456), Saikavā (EH I 316, ar kāpjošu int.).

Nosaukumi ar *-ak-* resp. *-ek-* (palatālo patskaņu priekšā *-ac-* resp. *-ec-*, sk. Lgr. 357): *dardace* reģistrēts Atašienē († EH I 308), Ļaudonā, Preiļos, Rubeņos; *dardacis* Kalupē (*piēc pàrkiûņa vār redžeit' daŕdaçi* KIV I 247), *dārdacis* Līksnā, Naujenē, Nīcgalē, Rubeņos; *dardecis* Zasā (EH); *dērdede* Līvānos (FBR XX 137), Zasā; *derdecis* Zasā (ME I 456).

Šķiet, piedēklis *-es-* (ar to sastopami tādi atvasinājumi kā *debess*, *debešis*, *mēness*, *mēnešis*, sk. Lgr. 374) vērojams nosaukumā *derdese* 'varavīksne' Līvānos. Tā pārveidojums cita līdzīga vārda un ticējumu ietekmē laikam ir *dēdēss* 'varavīksne' kaimiņizloksnē Līksnā (< ostle. *dadass* EH I 313); sal. *dēdēss* 'dedestiņa *Lathyrus*' Kalupē (*ka léic it vîersâ, dadasu fik vajak plîēš' is pušòm i izdzonuô' léitu àr dadasu* KIV I 262), Vārkavā u. c. (BW 14611, 6; ME I 450).

Ar *-ag-* resp. *-adz-* ir arī nosaukumi, kam vārda sākumā līdzskanis *g* radies, iespējams, disimilācijā no formām ar *d* (sk. DI III₁ 497): *garđadze* fiksēts Atašienē,

Varakļānos (DI III₁ 497); Vārkavā (ME I 602), Izvaltā, Kapiņos, Višķos (EH I 383); Preiļos, Skaistā; **gardadzis** Krāslavā, Preiļos, Višķos (sk. LVDA 194).

Sekundāri atvasinājumi ir **gardadzaine** (ME) un **gařdadzine** Vārkavā (par piedēkļiem **-ain-**, **-in-** augšzemnieku izloksnēs sk. Latv. dial. 316, 319).

Palatālo pārskaņu atspoguļo nosaukumi ar **-edz-** (**-ēdz-**): **gardedze** Atašienē, Barkavā (EH I 383), Kapiņos, Krāslavā, Preiļos un Rudzētos (ar **-ar-** EH); **gardēdze** Aulejā (EH I 385); **gardeidze** (ar *ei < ī?* EH I 383) Līvānos, Lubānā; **gārdedze** Krāslavā, Smiltēnē (DI III₁ 497, EH I 390, LVDA 194).

Šajā grupā iederas arī variants ar **v** vārda sākumā **vardedze** Matīšos (Bauņos), kur **v** laikam ienācis vārda **varavīksne** ietekmē (DI III₁ 497).

Formantus **-ak-** resp. **-ac-**, **-ag-** resp. **-adz-** atspoguļo arī tālāki nosaukumu ***gardace** un **gardadze** fonētiski pārveidojumi, kas mūsdienās reģistrēti atsevišķās izloksnēs: ar asimilāciju **gārgace** 'varavīksne' Preiļos, no kā ar disimilāciju **gārnace** Izvaltā un **gārnadze** Aglonā, Višķos (LVDA 194).

Daļai nosaukumu konstatējamas vēl citas fonētiskas pārmaiņas, īpaši konsonantismā. Tā, piemēram, kontaminējot vārdus **gardēdze** un **garvēdze**, radies **gardvēdze** Sakstagalā (EH I 384).

Tomēr biežāk sastopami varavīksnes nosaukumi ar **garv-**: nosaukums **gārvēdze** atzīmēts Aulejā, Andrupenē, Bērzgalē, Maltā, Ružinā, Viļānos (EH I 385); arī Asūnē, Dagdā, Galēnos, Ozolainē, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Šķaunē (LVDA 194) un Barkavā (*gařvėdžė* LPA).

Vairākās izloksnēs reģistrēts variants **gārvērdze**, piem., Galēnos, Ružinā, Skaistā, Varakļānos, Vārkavā, Viļānos (EH I 385), Rudzētos (ar **r** iespraudumu aiz garā patskaņa ?).

Šķiet, tālāki atvasinājumi ar izskaņu **-ele** ir **garvēdzele** Baltinavā, Bērzgalē, Dricēnos, Makašēnos, Ozolainē, Pildā, Sakstagalā (EH I 385; lauztā int. vārda **vēdzele** ietekmē? *gārvóâdzâlâ žèr, byûs léitovys* LVDA 194), arī Aulejā un **garvērdzele** Galēnos (EH I 385; par motivāciju saistījumam ar vārdu **vēdzele** sk. tālāk).

No vārda **garvērdzele** ar disimilāciju var būt radies **garvēldzere** Dricēnos (EH I 385), no kā savukārt cēlies variants **galvēdzere** Bērzgalē (ar **ļ** EH I 382). Sporādiski reģistrēts nosaukums **galvērde** Gaigalavā (**-ļ-**), **galverss** Viļānos (*i-c.*, **-ļ-**, LVDA 194).

Nosaukums *garvēdze* Stirnienē radies laikam no izloksnēs plašāk sastopamā nosaukuma *garvelce* balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu mijas rezultātā (par šo parādību augšzemnieku izloksnēs sk. Latv. dial. 315, VSI I 54, 55, II 72, 73).

Iepriekš minēto vārdu etimoloģija nav īsti skaidra. Ja pamatnosaukums ir *garvēdze*, tad sakne, iespējams, ir *gar-*, kam seko neproduktīvais piedēklis *-v-* (par šo piedēkli sk. Lgr. 286). Sakne etimoloģiski saistāma ar verbu **gart* 'karsēt, degt' (sal. latv. *garme* 'neliels siltums', *garēties* 'kurēties, beigt degt', liet. *gāras* 'tvaiks, garaiņi, migla' utt., sk. LEV I 289, šķ. *gars*). Vārda tālāki paplašinājumi un pārveidojumi notikuši gan „tabuistiskos nolūkos” (tā K. Karulis varavīksnes vārda sakarā, sk. LEV II 486), gan tautas etimoloģijā. Daži no tiem tomēr ir salikteņi.

Tā, piemēram, fonētiski grūti pamatot blakus nosaukumam *garvēdze* sastopamo *garvelce* Gaigalavā, Mēmelē, Mērdzenē, Nirzā, Rundēnos, Silajānos, Skaistā (*gàrvēlce*), Stirnienē, Viļānos (EH), arī Andrupenē, Dricēnos, Saukā (LVDA 194). Nosaukuma plašo izplatību veicinājuši ticējumi, ka varavīksne *velk ūdeni* no zemes (LTT IV 1911); sal. polisēmisko vārdu *vīlkt(ies)*, kam blakus nozīmei 'virzīt, pārvietot' ir arī nozīmes 'apmākties; sūkt(ies); tecēt; žūt' (sk. ME, EH, LLVV VIII 485–489, VIV II 524).

Ir vairāki nosaukumi ar *dzer-*, kas radušies vai nu ar *dz < g* palatālo patskaņu priekšā, vai arī vārda *dzert* ietekmē: sal. *dzeŗvelce* Silajānos (Riebeņos DI III₁ 497, ME I 547) un *dzeŗvēdze* Ozolainē, Varakļānos (EH I 356), bet *dzeŗvēdzele* Bērzgalē (EH), Rēznā (LVDA 194).

Semantiski līdzīgi motivēti daži sekundāri varavīksnes nosaukumi arī citās valodās, piem., poļu apv. *pijawka* 'varavīksne', poļu tautas ticējumos varavīksne *dzer*, *velk ūdeni*: sal. *vode p'ije*; *ścõnga vode z gury do moŗa* (sk. Kup. 79).

Līdzās nosaukumiem ar *dzer-* sastopamas arī formas ar *dzēl-*. Pēc J. Endzelīna uzskata, *l* laikam cēlies disimilācijā no *r* (DI III₁ 497): sal. *dzēlvēdze* Tilžā (EH I 354), *dzēlvēdere* Dricēnos, Makašēnos, Nautrēnos (EH I 354; ar *ļ* DI III₁ 497; dažās Latgales izloksnēs *l* palatalizācija ir tik spēcīga, ka to runā kā *ļ*, sk. Latv. dial. 302).

Reģistrēti vēl citi varianti: *dzēlvēdzere* Bērzgalē; *dzēlvēdzere* Makašēnos, Nautrēnos (EH); *dzēlvērdē* Bērzpilī, Stirnienē (EH I 354); *dzēlvērdze* Stirnienē (EH), arī Varakļānos, Viļānos. Nosaukums *dzīļvēdere* Gaigalavā (LVDA 195; *ļ < l*) radies no *dzēlvēdere* palīguzsvara ietekmē (par asociatīvo saistījumu ar vārdu *vēders* sk. tālāk).

Blakus nosaukumam *dzelvērde* ar balsīgu un nebalsīgu troksneņu miju vārda beigās resp. piedēklī (sk. Latv. dial. 315) var skaidrot varavīksnes nosaukumus *dzelvērte* Bērzaunē (ME I 543), Bērzpilī, Dagdā, Kārsavā, Nautrēnos (*dž*l-), *dzēlvērts* Tilžā (*i-c*, EH I 354, sk. LVDA 194).

Praulienā reģistrētais nosaukums *dzirdedze* (EH I 359, sal. *dirdedze* DI III₁ 497) atvedināms laikam no *derdedze*.

Paralēli nosaukumiem ar *dzer-* un *dzēl-* sastopami arī varianti ar *der-* un *del-* resp. ar *d* un *t* miju vārda sākumā. Zīmīgi, ka šie dažādie varianti nereti reģistrēti vienā un tajā pašā izloksnē vai kaimiņizloksnēs, kas liecina par atšķirīgo formu savstarpēju ietekmi (kontamināciju) vai kopīgo cilmi. Kā zināms, formu daudzveidība raksturīga etniski jauktiem apgabaliem.

Varavīksnes nosaukumi ar *del-* fiksēti biežāk: sal. *delvēdze* Varakļānos (DI III₁ 497), *delvēdzele* Saikavā (EH I 315), *dēlvērde* Bērzgalē (EH) un Nautrēnos (EH), *delvērte* Bērzpilī (EH I 315), *dēlveŗdze* Barkavā, arī *delverdže* Barkavā (ar augšz. *dž* < *ǵ* ? EH), *delvērdze* Barkavā un Viļānos (DI III₁ 497), *dēlvērdze* Stirnienē un Varakļānos (EH I 315).

Vārdi ar *de-* : *dze-* un *di-* : *dzi-* miju, iespējams, atspoguļo slāvu valodu ietekmi Latgales izlokšņu fonētikā (plašāk par slāvu ietekmēm augšzemnieku konsonantismā sk. A. Ābele FBR XX 205–219). Par *d'* : *dž* miju palatālo patskaņu priekšā liecina arī daži aizguvumi, piem., *deràuna* 'sādža' Pildā un *dzeràuna* 't. p.' Nautrēnos (AIT 159, 160). Šāda parādība sastopama arī lietuviešu valodas aukštaišu izloksnēs, sal., piem., *dziena* 'diena' (sk. Zinkevičius, 153.§). Kā zināms, vēsturiski *d'* > *dž* realizējies baltkrievu un poļu valodā: sal., piem., kr. *дева, девица, деверь, дело, день, дерево*, bet bkr. *дзеука, дзевер, дзело, дзень, дзерево*, poļu *dziewa, dziewica, dziewierz, dzieło, dzien*'.

Varavīksnes nosaukumu ar nebalsīgo *t* vārda sākumā ir mazāk; tie reģistrēti izloksnēs, kur sastopami atbilstošie varianti ar *d-*, sal. *tēlveŗdze* un *tēlvēdze* Barkavā (ME IV 160), arī *tēlvērdze* Barkavā un to varianti *tālvērdze* Varakļānos, bet *tēlvēze* Stirnienē (vec. p., LVDA 194).

Balsīgo un nebalsīgo troksneņu mija vārda sākumā sastopama gan Latgalē (sk. Latv. dial. 315), gan Vidzemes sēliskajās izloksnēs: sal., piem., *tēlvēŗēt* // *dēlvēŗēt*, *tēlvēŗš* 'delveris' Meirānos, ko M. Poiša skaidro ar iespējamo Baltijas jūras somu valodu ietekmi, kurās mantotie vārdi sākas tikai ar nebalsīgu troksneni (sk. VSI II 72), taču šī parādība pazīstama arī citās valodās, piem., poļu valodas dialektos.

Varavīksnes nosaukums *vēlvēdze* Barkavā (ME IV 535) laikam radies ar asimilāciju no vārda *tēlvēdze*.

Analizējot varavīksnes nosaukumus ar *del-*, *dzēl-* un *tel-* patstāvīgi (nesaistot to iespējamo izcelsmi no formām ar *der-*, *dzer-*), rodas vilinājums saskatīt šajos nosaukumos līdzību ar senas baltu

dievības vārdu **Telv-el* resp. *Телявель*, kas minēts līdzās Pērkonam rietumkrievu 13. gs. avotos, bet kura etimoloģija nav īsti skaidra („Происхождение этого названия, как и сведения о функциях Телявеля, остаются тёмными.” Топоров, 1970, 534. Plašāk par to sk. turpat, 534–543); pēc cita uzskata, tas ir baltu mītiskā debesu kalēja vārda (sal. liet. *kalvelis*, *Kalvaitis* 'kalēja dēls') izkropļojums (sk. M. G. Gumbutiene 194).

Daži varavīksnes nosaukumi motivēti ar krāsu apzīmējumiem, piem., ar adjektīvu *zaļš*: sal. *zaļvėdere* Bērzgalē, Makašēnos, Nautrēnos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 689) un *zaļvėrte* Bērzgalē, Nautrēnos (sk. ME, LVDA 195). Šajos nosaukumos atklājas arī varavīksnes kā dabas parādības personifikācija (-*vėdere*), kā arī iespējamā saistība ar verbu *vėrst* 'pārvērst(ies); liekt' (sal. *vėrst* 'wenden, kehren, lenken, drehen', *vėrsīt*, *vėrtīt*, *vėrzīt*, sk. ME IV 565–569).

Varavīksnes nosaukums *vaŗuotne* Valmieras pusē Matīšos (ME IV 484; sal. *varuotne* DI III₁ 497) liecina par asociācijām, kādas izraisa varavīksnes daudzkrāsainais loks un vara krāsa: sal. *vaŗuot* 'kā varam spīdēt' Saldū (EH I 759; *apvaŗot* 'ar varu pārklāt' Lj. 1685, 338), *zaļš vaŗš* (EH).

No krāsu adjektīva *rauds* 'ruds, iesarkans' laikam ir atvasināts varavīksnes nosaukums *raudava*, kas reģistrēts Krustpilī (DI III₁ 497, ME III 482), vai arī tas saistāms ar putna nos. *raudava*.

Daži varavīksnes nosaukumi radušies ar vārda nozīmes pārnēsumu. Tā skaidrojams Vidzemes ziemeļaustrumos un Latgales ziemeļdaļā reģistrētais varavīksnes nosaukums *drīksna*: Alūksnē (ME I 500), Baltinavā un Pildā (EH I 335). Variants *drīksna*, kas sastopams Alūksnē, Baltinavā (ME I 499); Balvos, Dricēnos, Mālpē, Pildā, Tilžā (EH I 334), kā arī Rugājos, Šķilbēnos (senāk parasti) un Viļakā (*drīksna dzēr azarâ vòi upiê* LVDA 194), radies fonētiski: daļā augšzemnieku izlokšņu *i < ĩ* līdzskaņa *k* priekšā (sal., piem., *mīksčāule* Kalncempjos KIA 52, *vīksna* Sinolē SIA 138, *mīksc*, *sīksc* Adulienā, Grašos u.c. VSI II 58, sk. arī Lgr. 52).

Cīlmes ziņā latv. *drīksna* 'varavīksne' J. Endzelīns saistījis ar liet. *drignis*, *drignė* 't. p.' (ME I 499), taču vēlāk šo sastatījumu atzinis par nedrošu un varavīksnes nosaukumu atvedinājis no apv. *drīksna*, *drīksna* 'josla, svītra': sal. *varavīksnei ir septiņas drīksnas* Gaujienā (DI III₁ 497, EH I 334). Kā liecina senāki avoti, vārds *drīksna* lietots arī ar nozīmi 'stars; svītra' (sal.: *raug, kāda drīksen' ir pie mēness'* Lj. 1685, 55; *drīksna* 'ein Strahl, eine Schramme' Dzērbenē, Ērgļos, Smiltēnē, Trikātā U 1872, 51; par vārda *drīksna* etim. sk. ME I 500, LEV I 230).

Vārdam *drīksna* nozīmju ziņā identa ir arī leksēma *riksna*, kas reģistrēta Vidzemes ziemeļaustrumos: sal. *riksna* 'varavīksne' Baltinavā (ME III 525),

Lejasciemā (*nuo debeša lietiņš lija. kur ta(d) ņēma debess lietu? – nuo ezera riksna dzēra* BW 33494, 6), Liepnā. Sal. *riksna* 'svītra, skramba', piem., Alūksnē, Alsviķos, Liepnā (ME, DI III₁ 496, EH), kas cēlies no *driksna*, zūdot *d* skaņai vārda sākumā vairāku līdzskaņu savienojumā; līdzīgi *lupnadzis* < *glupnadzis* 'tas, kam viss krīt ārā no rokām' Sinolē (SIA 47).

Sporādiski reģistrēts nosaukums *juōsla* 'varavīksne' (ME II 127, bez vietas norādes).

Ar līdzīgu vārda nozīmes pārnēsumu radies poļu apv. *pręga* 'varavīksne' (Kup. 79), sal. poļu *pręga* 'josla; svītra; skramba'.

Cesvainē pierakstītā mīklu dziesmā (*Atminiet, sveši ļaudis, kā nevar salocīt? – Varavīksne debesīs, tās nevar salocīt.* BW 26029) ietverta norāde par varavīksnes izliekto f o r m u, to atspoguļo arī aprakstošais nosaukums *debess lūoks* 'varavīksne' Demenē un *dieva lūoks* Kārsavā (DI III₁ 496), Zvirgzdenē (EH I 767, LVDA 193, 194).

Semantiski līdzīgs ir arī nosaukums *dieva kūopls* 'varavīksne' Kaunatā, Nirzā (*dīva kūpls*), Pildā, Varakļānos (DI III₁ 496, ME II 346), Bērzgalē, Rundēnos, Zvirgzdenē (EH I 687), kā arī Istrā (LVDA 194); sal. *kūopls* 'zirga loks' Latgales austrumu izloksnēs (izplatību sk. LVDA 63. B k.; cilmes ziņā saistīts ar liet. *kampis* 't. p.' ME II 346).

Vairākās Latgales izloksnēs, kur gar austrumu robežu zirga loka apzīmēšanai lieto slāvismu *duga* (sk. LVDA 63. B k.), arī varavīksnei sastopami atbilstoši nosaukumi: sal. *duga* 'varavīksne' Šķilbēnos, *līta duga* Baltinavā (EH I 339), *dieva duga* Bērzpilī, Kārsavā, Mērdzenē, Pildā, Tilžā, Zvirgzdenē (EH I 339), kā arī Baltinavā, Bērzgalē, Brigos, Ciblā, Kaunatā, Šķilbēnos (senāk; sk. LVDA 193, 194).

Analogi darināti daži Rietumvidzemē reģistrētie varavīksnes nosaukumi: saliktenī *vaṛalīkse* (EH II 759) un vārdkopnosaukumā *ūdēns līkste* Umurgā (Pas. XIII 15, EH) ietverta leksēma ar nozīmi 'loks': sal. apv. *līkste* 'kaut kas izliekts; (riteņa) loks; šūpuļa kārts u. tml.' (ME II 486, EH I 749). Nosaukumam *ūdēns līkste* Umurgā burtiski atbilst varavīksnes apzīmējums igauņu valodā: sal. ig. (dienvidrietumu) apv. *vesi-kaar* (*wezi-kār* 'Regenbogen' Wied. 234), ig. *vesi* 'ūdēns', *kaar* 'loks'.

Semantiskas paralēles sastopamas arī citās valodās: sal., piem., liet. apv. *diēvo laīkas* 'varavīksne', kas sporādiski reģistrēts Viļņas novadā (sk. LKA I 182; liet. *laīkas* 'jūdzamais loks; stīpa'); kr. apv. *duga* 'varavīksne', *божья-дуга*, *небесная дуга* (Даль IV 8; Сл. гов. К. II 9); poļu apv. *dęga* 't. p.' (< **dąga* Kup. 78; par līdzīgiem nosaukumiem ģermāņu un somugru valodās sk. ALE I 6).

Savdabīgu grupu veido varavīksnes nosaukumi ar vārdu *josta* ('saite, šaura sloksne, ko apņēņņ ap vidukli' LLVV IV 52).

Varavīksnes nosaukums *juosta* reģistrēts Demenē un Ezerniekos, radies ar vārda nozīmes pārnēsumu. Vairāk izplatīts ir aprakstošais nosaukums *dieva juosta* 'varavīksne', kas sastopams Vidzemes ziemeļaustrumos un Latgalē: Alūksnē, Baltinavā, Bērzgalē, Ciblā, Galēnos, Kārsavā, Maltā, Mēmelē, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolainē, Pildā, Rēznā, Saikavā, Šķaunē, Vārkavā, Višķos (DI III₁ 496, EH I 571), arī Istrā, Kaunatā, Liepnā, Silajāņņos, Viļāņņos (sk. LVDA 193, 194).

Semantiski tam atbilst arī nosaukums *tēva juosta* Saikavā (DI III₁ 496) un Krustpilī (EH I 571); sal. *dēbēsu tēvs* 'dievs', *veçais tēvs* 'pērkons' (ME IV 177, šķ. *tēvs*).

19. gs. rakstu avotā reģistrētais varavīksnes nosaukums *dēbēsu juosta* (K 1858, 217) mūsdienu izlokšņņu leksikas materiālos nav konstatēts (LVDA 195).

Tikai no Stirnienes minēts varavīksnes nosaukums *sāules juosta* (LVDA 195), bet Krustpilī atzīmētais metaforiskais nosaukums *saules ceļš* 'varavīksne' (EH I 264) jaunākos izlokšņņu vākumos nav pamanīts.

Pamatojumu varavīksnes nosaukumu motivācijai ar vārdu *josta* var atrast *Latvju dainu* mitoloģisko dziesmu ciklā: šajās dainās *josta* (*zelta josta*) ir *Saules* (*Saules meitas*) un *Dieva* (*Dieva dēlu*) varenības un dievišķības simbols; jostas atrašanās vieta ir Pasaules koka (parasti liepas, ozola, retāk bērza) galotnē. Minēto dainu izplatība (reģistrācija) Latvijā ir plašāka par līdzīgo varavīksnes nosaukumu izplatību. Sal. dažus piemērus:

*Zeltīts auga ozoliņš
Jūras kāpu maliņā;
Dieva dēli jostu kāra,
Saules meitas vainadziņņ.*

Ventspilī (BW 33742, 2)

*Bērziņš auga trim lapām
Liela ceļa maliņā,
Tur Saulīte jostu kāra,
Saules meita vainadziņņ.*

Bērzaunē; varianti Ērgļos (BW 33750)

*Kupla liepa uzauguse
Saules taka maliņā,
Tur Saulīte jostu kāra,
Ik vakarus noiedama.*

Puzē; varianti Bārtā, Cīravā, Rendā, Talsos, Blīdenē,

Lielvārdē, Gaujienā u.c. (BW 33827, 1–9)

Ko saulīte gauži raud,

*Ik vakarus noiedama?
Zelta josta iekrituse
Dziļas jūras dibinā.*

Alsungā, Krotē (BW 33820)

Varavīksnes nosaukumiem ar vārdu 'josta' paralēles ir arī lietuviešu valodā: sal., piem., liet. apv. *dangaūs júosta* (burtiski 'debesu josta'), no kā latviešu varavīksnes nosaukums *dañgâus jûosta* Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 53); sal. liet. *diēvo júosta*, *dermēs júosta* (burtiski 'derības josta'), *malónēs júosta* (burtiski 'žēlastības josta'), *laūmēs júosta* u. c. (par izplatību Lietuvā sk. LKA I 105. k.), kuros vērojams arī jaunāka – kristīgās pasaules – uzskata atspulgs.

Par varavīksnes nosaukumiem ar vārdu 'josta' baltu un slāvu valodās savulaik rakstījis ukraiņu valodnieks A. Nepokupnijs, minot līdzīgus nosaukumus arī grieķu dialektos: sal., piem., bkr. apv. *найяс, бóжу найяс*, bulg. *но́яс, господоф но́яс* (sk. Непокупный 1969, 69–76). Kā liecina Eiropas valodu atlanta dotumi, varavīksnes nosaukumi ar vārdu 'josta' iziet ārpus indoeiropiešu valodu areāla, – tie sastopami arī somugru valodās (sk. ALE I, 7), kas norāda uz seniem šo tautu valodu un kultūru sakariem.

Vairāku, galvenokārt Lietuvas pierobežā un Latgalē reģistrētu, varavīksnes nosaukumu motivācija kļūst saprotama tikai kaimiņtautu – lietuviešu, krievu, poļu utt. – valodu un tautu tradīciju kontekstā.

Latviešu un lietuviešu leksiski semantiskas paralēles atspoguļo varavīksnes nosaukums *dieva pūtaga* Mēmelē (LVDA I 194); sal. liet. *dievō rýkštē* 't. p.' Paņevēžas raj. (LKA I 181) un *ūdēns sūcējs* Krustpilī (EH II 608, šķ. *sūkt*); sal. liet. *siurblys* 'varavīksne' Traķu raj. (LKA I 182), bet parasti 'sūcējs, sūknis' (sal. liet. *siurbti* 'sūkt; zīst; strēbt'); ticējumi par to, ka varavīksne *sūc ūdeni* ir plaši izplatīti (sk. LTT IV 1911, 1912).; sk. arī liet. *vandentraukis* 'varavīksne' Karklēnos Ķelmes raj. (sk. LKA I 182, LKŽ XVIII 97), burtiski 'ūdēns vilcējs', ko parasti lieto ar nozīmi 'novadgrāvis'.

Savdabīgi veidots varavīksnes nosaukums *grāvsuška* Daudzesē („wer die Gräben trockenet” DI III₁ 496, EH I 407), kam otrā daļa *-suška* saistāma ar kr. *сушка* 'kaltēšana, žāvēšana' (sal. kr. *сушь* 'sausums', *сушуть* 'kaltēt; žāvēt').

Tikai no Viļāņiem zināms varavīksnes nosaukums *dzērve* (EH I 357). Varavīksnes nosaukumu saistījums ar putnu vārdiem nav īpaši raksturīgs; tā motivācija kļūst skaidra poļu folkloras kontekstā: sal. poļu apv. *kania* 'varavīksne' (reti sastopams, Kup. 80) un poļu *kania* 'klija'; sal. arī poļu apv. (kašubu) *kańa* 'vanagu dzimtas putns', ticējumos 'ilgstoša lietus vēstnesis' (Sychta II 129, 130). Daļēju izskaidrojumu nozīmes pārnesumam ('putna nos.' → 'meteoroloģiskas

parādības nos.) var atrast slāvu ticējumos, tradīcijās, kurās dzērve (tāpat kā stārķis) ir „svēts putns” (Гыпа 646), bet tā aizskaršana draud ar dažādiem sodiem: var iestāties sausums, ilgstošs lietus, negaiss u. tml. (sk. Гыпа 664–667).

Vēl dažas pārdomas par varavīksnes nosaukumiem ar komponentu **-vēdzele** un **-vēdere** (*garvēdzele, dzervēdzele, delvēdzele un zaļvēdere*), kas varētu būt radušies tādu ticējumu iespaidā, kuros varavīksne tiek iztēlota mītisku dzīvnieku veidolā. Piemēram: *Varavīksna ir tāda raiba govys, kas no zemes ūdeni sūc un pēc tam atkal uzkāpj gaisā* (Gaujienā LTT IV 1911).

Uz līdzīgu asociāciju pamata radušies varavīksnes nosaukumi, kuros to saista ar mītisko pūķi, lietuviešu, baltkrievu, poļu izloksnēs (sal. liet. *smākas* 'varavīksne; pūķis', LKA I 182, poļu *smok* 't. p.', arī (apv.) *cmokawka* 'varavīksne', ko tālāk saista ar *cmokać, smoktać* 'zīst; rīt', sk. Kup. 80, ALE I 9).

Tādēļ nevar kategoriski noliegt varavīksnes nosaukumu saistījumu ticējumu un tautas etimoloģijas ietekmē arī ar vēdzeli. Tautā vēdzeli raksturo kā glumu zivi, ar lielu vēderu un galvu, kas līdzīga vārdes un čūskas galvai. Lietuviešu valodā sporādiski reģistrētie varavīksnes nosaukumi *žalktys* Šauļu raj. un *žebeņkštē* Traķu raj. (LKA I 105. k.) savukārt norāda uz saistījumu ar zalkti un zebieksti (sk. LKŽ XX 135, 226).

Par nelabvēlīgu laika apstākļu saistību ar ļaunajiem gariem norāda varavīksnes nosaukums **ūden'velns** 17. gs. avotā (sal. *ūden'~velns*. 'so ist vorzeiten der Regenbogen aus ungedult genennet worden, wenn es offters v. lang geregnet, aber übel'. Lj. 1685, 321). J. Langija vārdnīcā fiksētais nosaukums, iespējams, savulaik pārņemts no Lejaskurzemes izloksnēm. Semantiski līdzīgi motivēti daži varavīksnes nosaukumi lietuviešu valodā: liet. apv. *laūmės jūosta*, retumis arī *laūmė* 'varavīksne' (LKA 105. k., LKŽ VII 190); sal. liet. *laūmė* 'lauma, ragana; burve'.

Laumane B. *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā I*. Liepāja: LiePA, 2005, 234.–253. lpp.